

BİR DARBENİN ANATOMİSİ

Yılmaz Öztuna

ÖTÜKEN

YILMAZ ÖZTUNA, 20 Eylül 1930 İstanbul doğumludur. İstanbul'da lise tahsilinin yanında İstanbul Konservatuarı'na devam etti. 1950 Eylül'ünden 1957 Temmuz'una kadar Paris'de kaldı. Paris'in büyük kütüphanelerinde çalıştı. Paris Üniversitesi Siyasi İlimler Enstitüsü'nde Sorbonne'da Fransız Medeniyeti kısmında, Alliance Française'nin yüksek kısmında okudu ve Paris Konservatuarı'na devam etti. 13 yaşında ilk makalesi ve 15 yaşında ilk kitabı basıldı. 1969'da Adalet Partisi'nden Konya Milletvekili seçilerek Ankara'ya yerleşti. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nda denetleme kurulu üyesi, repertuar kurulu üyesi, eğitim kurulu üyesi (Ocak 1966- Kasım 1981), Kültür Bakanlığı'nda bakan başmüşaviri (1974-77), İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuarı'nda kurucu yönetim kurulu üyesi ve Türk Musikisi Korosu'nda kurucu yönetim kurulu üyesi, Yay-kur (Yaygın Yüksek Öğretim) üniversitesinde Osmanlı siyasi ve medeniyet tarihi öğretim üyesi (1975-78), Milli Eğitim ve Kültür Bakanlıklarında 1969'dan beri pek çok ihtisas kurulunda üye ve başkan oldu. 1974-1980 arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ansiklopedisi olan ve Milli Eğitim Bakanlığı'nca yayınlanan *Türk Ansiklopedisi*'nin genel yayın müdürü olarak "K" harfinden "T" harfine kadar olan cildleri yayınladı. 1983 Mayıs'ında Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin kurucuları arasında bulunarak merkez genel yönetim kuruluna seçildi, sonra istifa etti. 1985'de Faisal Finans Kurumu müşaviri oldu.

Pek çok radyo ve televizyon programı yaptı, bunlarda konuştu. Bazı konuşmaları ABD, Fransa, Avusturya gibi ülkelerin televizyonlarında yayınlandı. Bazı kitap ve yazıları çeşitli dillere tercüme edildi. Dünyada ilk defa olarak Türk Musikisi Tarihi kürsüsünü kurdu. "Büyük Türkiye", "Osmanlı Cihan Devleti", "Büyük Türk Hakanlığı" gibi son yıllarda çok kullanılan tarihi ve siyasi tabirler, Yılmaz Öztuna'nındır. Ayasofya Hünkâr Mahfili'nin ibadete açılması ve Topkapı Sarayı'nda Hırka-i Saadet Dairesi'nde Kur'an okunması, 1000 Temel Eser, Ankara Devlet Konser Salonu ve İstanbul Atatürk Kültür Merkezi'nin Türk Musikisi'ne açılması gibi fikirler ve uygulamalar Yılmaz Öztuna'nındır ve siyasi iktidara onun tarafından telkin ve kabul ettirilmiştir. Türk Kara Kuvvetleri'nin ve Deniz Kuvvetleri'nin evvelce yanlış olarak kutlanan yıldönümlerini bugünkü doğru başlangıç tarihleri ile kutlanmasını sağlayan da Yılmaz Öztuna'dır. Birçok konferans verdi. 6 kıtada pek çok ülkeyi gezdi, devlet adamları ve halkla görüşerek incelemeler yaptı. Milletlerarası birçok kuruluşa üye seçildi.

Türkiye’de Osmanlı tarihinin çatışmasız bir anlayışla algılanmasında katkısı vardır. Türk Parlamenterler Birliđi, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti, Ankara Aydınlar Ocağı, Anadolu Kulübü, Yahya Kemal’i Sevenler Cemiyeti, İstanbul Şehrini Güzelleştirme Derneđi, Müsteşrikler Cemiyeti, WACL, APACL, NATO Parlamenterler Birliđi, Parlamentolararası Türk-Japon ve Türk-Kore, Türk-Suudi Dostluk cemiyetleri, Avrupa Konseyi cemiyeti, Yılmaz Öztuna’nın üye, kurucu olduğu veya bulunduğu milli veya milletlerarası kuruluşlar arasındadır.

1 Eylül 1998 tarihinden itibaren *Türkiye* gazetesinin başyazarlığını yaptı. 9 Şubat 2012 tarihinde Ankara’da vefat etti.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM EYLEMİN KİŞİLERİ

1876 Türkiyesi/13 • Âlî Paşa ve Sonrakiler/17 • Hüseyin Avni Paşa/20 • Midhat Paşa/25 • Mütercim Rüşdü Paşa/29 • Hasan Hayrullah Efendi/31 • Eylemin Diğer Kişileri/34 • Süleyman Paşa/35 • Eylemi Hazırlayan Ortam/39 • Kışkırtılan Yüksek Öğrenim Talebesinin /40 • Hükûmete Karşı Gösterisi/40 • Sultan Abdülaziz Hân/41

İKİNCİ BÖLÜM EYLEM

A) Tahttan İndirme/49 • Eylem Başlıyor/49 • Asker Kandırılıyor.../50 • Pâdişâh Uyuyor.../52 • Pâdişâh Uyandırılıyor.../53 • Kayığa Bindiriliyor.../54 • Kadın-Efendi'nin Şalı Alınıyor.../55 • İstanbul'da Heyecan.../56 • Hüseyin Avni Paşa'nın Durumu/57 • Rüşdü Paşa'nın Durumu/61 • Darbeyi İhbar Teşebbüsleri/65 • Şehzâde Yusuf İzzeddin Efendi/67 • Hal' Fetvası/70 • Beşinci Murad'ın Cülûsu/76 • Şehzâde Abdülhamid Efendi/79 • Koltukta Tahta Çıkan Hükümdar/85 • Nazırların Münakaşası/87 • Darbenin Yankıları/89 • Avni Paşa'nın İlk Tedbirleri/94 • Şâir Ziyâ Paşa/95 • Türkiye Düşmanlığı/97 • Sultan Murad'ın Durumu/101 • Yeni Osmanlılar/102 • Sultan Aziz'in Hazînesinin Yağması/106 • Darbenin Teknik Tafsilâtı/113 • Abdülaziz Hân, Topkapı Sarayı'nda/117 • Abdülaziz Hân'ın Ortaköy'e Nakli/119 • "Kan Açılıyor Bütün Cihan!"/122 • **B) Cinâyet/125** • Sultan Selim'in Palası Meselesi/125 • Katillerin Saraya Sokulması/127 • 4 Haziran Pazar Sabahı/130 • Ölüm Raporu/133 • İkinci Bir Ölüm Raporu/135 • Olayın, Sultan Murad'a Bildirilmesi/138 • Abdülaziz Hân'ın Cenaze Töreni/140 • Ölümünün Şer'î İlâm ile İlân Edilmesi/142 • Abdülaziz Hân'ın Ölümü Olayının Tahlil ve Münakaşası/143 • Sultan Aziz Nasıl Öldü?/145 • Ölümün Adli Tıp Bakımından Değerlendirilmesi/147 • Adli Tahkikat Bakımından Değerlendirme/149 • Avni Paşa'nın Karakola Gelmesi Meselesi/151 • Olay Hakkında Osmanoğulları'nın Şâhitlikleri/153 • Osmanlı Devlet Adamlarının Şâhitlikleri/155 • Olaya Karışanların Şâhitlikleri/157 • Abdülaziz Hân'ın Annesi, Oğlu ve Ablasının Söyledikleri/161 • Bahçıvan Pehlivanların Maaş Meselesi/163 • Sultanahmed Vâr-

zı/164 • Ömer Efendi'nin Söyledikleri/164 • Din Bakımından İntihar/165 • İntihar Eden Şahıs, Her İki Kolunun Damarlarını Kesebilir mi?/166 • İntihar mı, Cinayet mi?/167 • Midhat Paşa'nın Sorumluluğu/168 • Tarihin Hükümü/170 • Abdülaziz Hân Niçin Öldürüldü?/171 • Sultan Aziz'in Ölümüne Nazırların Tepkileri/174 • Vâlîde-Sultan'ın Tazyiki ve Sarayın Yeniden Yağmalanması/175 • Tiryâl Hanımefendi/177 • Pertevniyâl Sultan'ın Mektubu/180 • Osmanlı Sarayında Câriyelik/182 • Pertevniyâl Sultan'a Düşmanlığın Sebepleri/184 • Abdülaziz Hân'ın Şahsiyeti Hakkında.../188

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM KARŞI EYLEM

Meşrûtiyet ve Avni Paşa/193 • 15 Haziran Gecesi/197 • Çerkes Hasan Bey Kimdi?/199 • Katliâm/203 • Çerkes Hasan Bey'in Sorgusu/208 • Hüseyin Avni Paşa'nın Cenazesi/212 • Hüseyin Avni Paşa'nın Şahsiyeti/213 • Meşrûtiyet Meselesi/223 • Sultan Murad'ın Hastalığı/228 • Veliahd Abdülhamid Efendi'nin Durumu/230 • Sultan Murad'ın Tahttan İndirilmesi ve İkinci Abdülhamid'in Tahta Çıkması/235 • İkinci Abdülhamid'in Şahsiyeti/236 • İkinci Abdülhamid'in Taht'a Oturması ve İlk Günleri/239 • Tersâne Konferansı/241 • Birinci Meşrûtiyet'in İlanı/243 • İki Ayrı Kutub: Midhat Paşa ve İkinci Abdülhamid/247 • Midhat Paşa'nın Düşmesi/250 • 93 Harbi'nin Başlaması/254 • Meclis-i Meb'ûsân'ın Süresiz Olarak Kapatılması ve Birinci Meşrûtiyet'in Fiilen Sona Ermesi/257 • 93 Felâketinin Bilançosu/260 • Ali Suâvi Vak'ası/262 • Ali Suâvi Vak'ası Hakkında Bazı Şehâdetler/269 • Bağdatlı Süleyman Bey/275

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM YARGI

A) Hazırlık Sorgusu: Siyâsî İstikrarsızlık/281 • Midhat Paşa Hakkında/285 • Sultan Abdülaziz Hân'ın Ölümü Hakkında Adli Araştırma/288 • Osmanoğulları'nın Bir Hânedân Geleneği/294 • Sanıkların Tespiti/296 • Sanıkların ve Şahitlerin Sorguları/297 • Dâmâd Nûri Paşa'nın Sorgusu/300 • Dâmâd Mahmud Celâleddin Paşa'nın Sorgusu/302 • Eski Şeyhülislâm Hayrullah Efendi'nin Durumu/305 • Midhat Paşa'nın İzmir'de Fransa Başkonsolosluğu'na Sığınması/306 • Ahmed Midhat Efendi'nin, Midhat Paşa Hakkındaki Başmakalesi/309 • Midhat Paşa'nın, Cevdet Paşa Tarafından Yapılan Hazırlık Sorgusu/310 • Eski Sadrâzam Mütercim Rüşdü Paşa'nın Manisa'daki Mâlikânesinde Yapılan Sorgusu/312 • **B) Mahkeme:** Yıldız Mahkemesi'nin Teşekkülü/320 • Hâkimler ve Savcılar/322 • Mahkemenin Açılması/324 • Muhakemenin Birinci Günü/325 • Pehlivan Mustafa Çavuş'un Muhakemesi/326 • Fahri Bey'in Sorgusu/326 • Dâmâd Mahmud Paşa'nın Sorgusu/327 • Dâmâd Nûri Paşa'nın Sorgusu/329 • İkinci Mâbeynci Seyyid Bey'in Sorgusu/330 • Midhat Paşa'nın Sorgusu/331 • İlk Günü'nün İkinci Celsesi/335 • Ömer Efendi'nin Şahitliği/336 • Dr. Marko Paşa'nın Şahitli-

ği/337 • Muhakemenin İkinci Günü/338 • Savunma Avukatlarının Müdâfaaları/341 • Midhat Paşa'nın, Reîs Sürûrî Efendi'yi Hâkimlikten Reddetmesi/343 • Muhâkemenin Üçüncü Günü/347 • Midhat Paşa'nın Temyize Mürâcaatı/349 • Mahkeme Kararlarının Bakanlar Kurulu'nda Müzâkeresi/354 • Mahkeme Kararlarının Meclis-i Ulemâ'da Müzâkeresi/356 • Mahkeme Kararlarının Fevkalâde Bir Heyet Tarafından İncelenmesi/356 • İkinci Abdülhamid İdam Kararlarını Müebbed Hapse Çeviriyor/359 • İngiltere Büyükelçisi'nin Söyledikleri/362 • Tâif'te/363 • Netice/369 • Demokratik Gelişmenin Geciktirilmesi/371

BİBLİYOGRAFYA/377

EKLER

Ek: I: Türkiye'de Teceddüd ve Tanzimat/380 • Hareketinin Oluşması/380 •
Ek: II: 1876 Yılında /383 • Büyük Devletler ve Hükümdârları/383 •
Ek: III: 1876'da Osmanlı Hânedânı/385 • **Ek: IV** Osmanlı Türkiyesi'nde Devlet Protokülü/387 • (1876)/387 • **Ek: V** Kitapta Adları Çok Geçen 40 Kişinin Kimlikleri/391 • Müellifin Diğer Eserleri/404

BİRİNCİ BÖLÜM
EYLEMİN KİŞİLERİ

1876 Türkiyesi

1876 Türkiyesi 11.827.170 kilometrekare üzerinde 64.343.000 nüfusu barındırıyordu. Bir dudağı yerde, bir dudağı gökte bu ihtiyar devlete Avrupalılar “Türkiye” veya “Osmanlı İmparatorluğu” diyorlardı. Türklere göre ise adı sadece “Devlet-i Aliyye”, yani “Yüce Devlet” idi. Kendilerinininkinden başkasını devlet yerine koymayan bir zamanların Türkler’in zihniyetlerini yansıtan bir isimlendirme idi. Hâlbuki o zamanlar mazi olmuştu...

1074’te kurulan Türkiye Devleti’nin Selçukoğulları’ndan sonra ikinci büyük-hâkanlık (imparatorluk) hânedânı Osmanoğulları idi. Osmanoğulları’ndan atası Gazi Ertuğrul Bey, Ahlat çevresindeki atalar toprağını bırakmış, 1231 yılında bugünkü Bilecik-Eskişehir-Kütahya illerinin kesiştiği yöreye yerleşmişti. Oğuzlar’ın, yeni adlarıyla Türkmenler’in 24 boyu içinde en soylusu ve hâkanlık boyu sayılan Kayılar’dan bir oymağın beyi idi. O sırada Türkiye tahtında, Konya’da oturan Selçuklu pâdişâhı Büyük Alâeddin Keykubâd, Ertuğrul Bey’e o çevreyi “yurt” olarak vermiş, Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu sınırının o kesiminin korunması ve genişletilmesi görevini tevdi etmişti. Ertuğrul Bey, Söğüt kasabasını Bizanslılar’dan fethederek kendine merkez yapmıştı. Osmanoğulları’nın menşei bu idi. Selçukoğulları düştükten sonra, onların açık bıraktığı Türkiye imparatorluk tahtına hak iddia etmişler, uzun çabalardan sonra kırk beyliğe bölünmüş Anadolu’yu Selçuklular devrindeki gibi derleyip birleştirmişler, iddialarını kabûl ettirmişlerdi. Oğlu Osman Bey, 1300’de büyük uç-beyi olmuş, onun oğlu Sultan Orhan 1326’da Bursa’yı Bizans’tan fethederek artık gerçek bir kral hâline gelmiş, onun oğlu Bi-

rinci Sultan Murad da 1361’de Edirne’yi gene Bizans’tan fethederek imparatorluk tahtına hak kazanmıştı. Onun oğlu Yıldırım Beyazıt Hân, 1396’da bütün Avrupa’nın birleşik ordusunu Niğbolu’da mahvederek, Timuroğulları’nın Türkistan (Doğu Türk) hâkanlığından sonra dünyanın ikinci büyük devletini meydana getirmişti. Onun torunu İkinci Murad, 1447’de Timuroğlu Sultan Şâhruh’un ölümüyle, dünyanın en kudretli devletinin sahibi olmuştu. Onun oğlu İkinci Mehmed, 1453’te İstanbul’u fethederek çağ değiştirmiş ve bir cihan devletinin temellerini atmıştı. Onun torunu Yavuz Sultan Selim, 1517’de “cihan devleti”ni gerçekleştirmişti...

1683 Viyana bozgununa kadar bu cihan devleti devam etmiş, sonra gerilemeye başlamıştı. Ancak 1771’e kadar Türkiye, hâlâ dünyanın birinci devleti idi. Bu tarihten sonra İngiltere, Fransa ve Rusya çok güç kazanmışlar, Osmanlı Devleti’ni, ehemmiyet bakımından, dünya devletleri arasında 4. sıraya düşürmüşlerdi. 1871’e kadar Türkiye bu 4. sırayı muhafaza etmiş, bu tarihte bütün Alman devletlerinin birleşerek Almanya İmparatorluğu’nu yeniden kurmaları üzerine 5. sıraya düşmüştü...

1876 Türkiyesi; işte İngiltere, Almanya, Rusya ve Fransa’dan sonra dünyanın 5. mühim devleti idi. Onu ehemmiyet sırasıyla Avusturya-Macaristan, Çin, Birleşik Amerika, İtalya ve İspanya takip ediyordu. Bu 10 devlet dışındaki devletler “büyük devlet” sayılmıyordu. Esasen 1875 dünyasında müstakil devlet sayısı 58’den ibâretti. Bugünkü kadar devlet yoktu. Türkiye İmparatorluğu 1875’te Almanya, Fransa ve Rusya’dan sonra dünyanın 4. ordusuna, İngiltere ve Fransa’dan sonra dünyanın 3. donanmasına sahipti. Nüfus bakımından 58 devlet içinde Çin, İngiltere ve Rusya’dan sonra 4., toprak bakımından İngiltere ve Rusya’dan sonra 3. geliyordu...

1876’da dünya nüfusu 1.326.427.000’den ibaretti. Bu nüfusun 1 milyar 108 milyonunu 10 büyük devlet aralarında paylaşıyorlar, diğer 48 devlete ancak 189 milyon toplam nüfus düşüyordu. Dünyada sadece 8 şehrin nüfusu bir milyonu aşıyordu ve Osmanlı Devleti’nin taht şehri İstanbul bunlar arasında 5. idi...

1875 Türkiye'si, demiryollarının uzunluğu bakımından dünya devletleri arasında 9. ve telgraf hatlarının uzunluğu bakımından ise 5. idi. Bu sırada ne Çin'de, ne Japonya'da tek kilometre ne demiryolu, ne de telgraf hattı bulunuyordu...

Demek Osmanlı Devleti, modernleşiyor, çağdaşlaşıyordu... Modern ordunun, donanmanın, bakanlar kurulunun, devlet teşkilâtının kurucusu İkinci Sultan Mahmud idi. 1826'da bu hükümdar, kesin şekilde Batı'ya dönmeye karar vererek Türk Devleti'nin geleceğini tayin etmişti. Gerçi Üçüncü Selim 1793'te "nizâm-ı cedid = yeni düzen" reformu ile daha önce bu kararı almış, fakat 1807'de başarısızlığını ilân ederek tahtı bırakmıştı. İkinci Mahmud, Üçüncü Selim'in gerçi amca-oğlu idi ama aralarında 24 yaş fark vardı. Çocuğu da olmadığı için, Şehzâde Mahmud'u, kendi kafasına göre yetiştirmiş ve çok itina etmişti...

İkinci Mahmud, Üçüncü Selim'in çok daha dikkatli, azimli, kararlı bir talebesi idi. 1826'da eski Türkiye'ye darbeyi vurduğu zaman taviz vermedi. Yeni Türkiye'nin kurucusu oldu. Harbiye'yi, Tıbbiye'yi açtı, Mühendishâne'yi modernleştirdi. Avrupa tekniğine âit neyi faydalı gördüyse aldı... Yalnız teknik medeniyeti... Türk kültürüne dokunmadı. Kanûnî Sultan Süleyman'dan, 1566'dan beri gelen pâdişâhların en büyüğü sıfatıyla 1839'da öldü...

İkinci Mahmud'un yerine önce büyük oğlu Sultan Abdülmecid, onun ölümü ile de küçük oğlu Sultan Abdülaziz geçti. Bugünkü Türkiye'de Atatürk ne ise, o günkü Türkiye'de de Sultan Mahmud o idi. Mezarından rejimi yönetiyordu. Nice memnuniyetsizlik, nice muhâlefetler oldu, hiç kimse İkinci Mahmud'un yolunu bırakmaya cesaret edemedi. İkinci Mahmud rejiminin esasları şu idi: Avrupa'nın teknik medeniyetini onlar derecesinde öğrenip uygulayamazsak, geldiğimiz yere, Orta Anadolu'ya döneriz. Bunu yapacağız. Çepçevre düşmanla çevrildiğimiz için ordu ve donanmamızı en üstün çizgide tutacağız. Fakat orduyu ne pâdişâh olarak iç siyasette kullanacağız, ne de ordunun politikaya müdahâlesine izin vereceğiz. Ordu, sadrâzam denen imparatorluk başbakanının kayıtsız şartsız emrinde olacaktır. Başkumandan pâdişâhtır. Ancak ordunun ve donanmanın fiilen

başkumandanları olan serasker ve kaptan-ı deryâ, kabineye bakan sıfatıyla katılacaklardır. Onlar dışında hiçbir subay, politika ile uğraşmayacaktır...

İkinci Mahmud'dan sonra devlet yönetimini üzerine, bilhassa Büyük Mustafa Reşid Paşa aldı. Reşid Paşa.. Türk tarihinin gelmiş geçmiş en büyük başbakanı ve en büyük diplomatlarından biri... İkinci Mahmud'un has adamı idi, efendisinin yoluna devam etti. İkinci Mahmud 1826'da modern rejimi kurmuştu ama ölünceye kadar devleti bizzat idâre etti. Kendisinden sonra gelecek oğullarının kendi büyük dehâsına sahip olamayacaklarını hesaplamış, Tanzimat denen ikinci bir reformlar dizisi hazırlamıştı. Ölümler Tanzimat'ı, Reşid Paşa -kelle koltukta- ilân etti. 17 yaşındaki yeni pâdişâh Sultan Abdülmecid, Tanzimat'ı akıllıca destekledi...

Tanzimat ile pâdişâh, mutlak yetkilerinin bir kısmından, kendi irâdesiyle vazgeçiyor, bu yetkiyi sadrâzama, hükûmete, yargı organlarına bırakıyordu. Artık pâdişâh dâhil, hiçbir vezîrin emriyle hiçbir kişiyi ne idam etmek, ne hapsedmek, ne sürmek, ne servetini Hazîne'ye almak mümkün değildi. Hepsi için bağımsız mahkemelerin kararı gerekiyordu. Mahkemeler sadece teknik olarak adliye nâzırına (adalet bakanı) bağlı olup, kararlarına devletçe hiçbir müdahale yapılamıyordu. Örfî idâre mahkemeleri bundan müstesna idi. Örfî idâre mahkemeleri de yalnız devlete karşı ayaklanma suçlarına bakabiliyorlardı...

Bundan başka pâdişâh, gerçi sadrâzamı kendisi seçiyordu ama artık eskisi gibi beğendiği vezîri bu makama getiremiyordu. Bürokratik dengeyi kollamak mecburiyetinde idi. Dehşetli bir Tanzimat bürokrasisi kuruldu... Herkes mülkiye ve hâriciye mesleklerine rağbet etti. İlimiye ve askeriye mesleklerine rağbet azaldı. Zira İkinci Mahmud, ilmiye sınıfının elinden de yetki alanlarını dörtte bire kadar daraltarak pek çok selâhiyetini almıştı. Bu sınıf kabinede tek üye ile şeyhülislâm ile temsil ediliyordu. Mahkemeler, okullar hızla bu sınıfın elinden alındı, yeni kurulan sivil adliye ve maârif nezâretlerine bağlandı. İlimiye sınıfı hemen hemen din işleriyle uğraşır hâle getirildi, sadece dinî okullar onların yetkisine bırakıldı. Bununla beraber vakıflar bile

ilmiye sınıfından alınarak sivil ve mülkî evkaf nezaretine bağlandı. Binâenaleyh herkesin en büyük arzusu, çocuğunu devlet idâresinde kâtip yapmak hâline geldi. Sivil Tanzimat idaresinde bürokrasinin ilk kademesi idi kâtiplik... Ve sadrâzamlığa kadar yolu vardı. Devlet, bir aydın bürokratlar sınıfına verilmiş oldu. Pâdişâh da, ordu da, ilmiye de, kendi nüfuzlarını çok daraltan bu duruma isteyerek veya mecbûren razı oldular. Zira Sultan Mahmud, bu yolu göstermişti... Sultan Mahmud'a kavuk yerine fes, şalvar yerine pantolon giydiği, kızını kışlaları ziyarete gönderdiği için halk "gâvur pâdişâh" dedi ama gerçekte devlet adamlarından hiç kimse açık bir muhâlefete cesaret edemedi. Subay ise, zâten Sultan Mahmud'un eseriydi, onun reformlarına başkaldırması düşünülemezdi. Zira Harbiye'yi açan Sultan Mahmud idi. Harbiye'den o zamanlar yalnız piyade ve süvari subayı çıkardı ama, bunlar da ordunun esasları idi. İstihkâm ve topçu subayı yetiştiren Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn ile deniz subayı yetiştiren Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn, Sultan Mahmud'dan yarım, hattâ bir asır önce açılmıştı...

Vak'a-i Hayriyye ve Tanzimat ile Türkiye'nin güç kazandığını gören Avrupa devletleri, Osmanlı Devletini bir an rahat bırakmadılar. Güçlenmesini önlemek için her türlü müdahaleyi yaptılar ama 1875 Türkiye'sinde Avrupa ile teknik mesafe henüz ehemmiyetli şekilde açılmış değildi. Böylesine şartlar içinde, karmaşık meseleler ortasında olan Orta Avrupa ile Orta Afrika arasında uzanan, Doğu Türkistan'da Çin sınırında toprağı bulunan bu büyük devleti kimler yönetiyordu?.. Söylendi, sadrâzâmın başında bulunduğu Tanzimat bürokrasisi... Pâdişâh, saltanat sürüyor, hükûmet etmiyordu ama bu bürokratlar kimlerdi? Bunları tanıyarak mevzuaya girmek gerekiyor.

Âlî Paşa ve Sonrakiler

Mustafa Reşid Paşa, çok kudretli bürokratlar yetiştirdi ki; böyle bir kadroyu, Kanûnî devrinden, XVI. asırdan beri Osmanlı Devleti görmediği gibi, günümüze kadar da bir daha göremeyecektir. Büyük

bir adam seçme ve yetiştirme kabiliyeti vardı. Yetiştirdiklerinin içinde ikisi, kendisi gibi dehâ sahibi idi. Âlî Paşa ve Keçeci-zâde Büyük Dr. Mehmed Fuad Paşa... Bu iki paşanın da gerçek mesleği -her ne kadar Fuad Paşa tıp fakültesi mezunu ise de- üstâdları, Reşid Paşa gibi diplomatlıktı. Binâenaleyh Tanzimat bürokrasisi hâriciye, dâhiliye, maârif, maliye gibi bölümlere ayrılırsa, devlet idaresinde büyük ağırlığın hâriciyede, diplomatlarda olduğu görülür. Bunun sebep ve felsefesi şudur:

Bir imparatorluğun yönetimi, bir millî devletin yönetiminden çok farklıdır. İmparatorluklar normal devletler değildir. Bugün çağı geçmiş acayip devlerdir. Yemen'e ve Libya'ya, İstanbul'dan nahiyeye müdürü, takım ve bölük kumandanı gönderen bir devleti düşününüz... Böyle bir devlet ancak çok kudretli bir ordu ve donanma ile ayakta kalabilir. Gerçi tebaasının mutlak çoğunluğu devletten memnundur... Üstelik Türk imparatoru aynı zamanda halife'dir, yani dünyadaki bütün Müslümanların en büyük lideridir ama başka imparatorluklar da vardır. İmparatorluklar, birbirlerine yutulmak için birbirleriyle devamlı mücâdele içindedirler. İlk defa olarak 1683'te Osmanlı Devleti, 4 büyük devletin ittifakına mağlûp olmuştur. Kanûnî devrindeki Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin dünyanın geri kalan bütün ordu ve donanmalarının toplam gücü üzerinde tutulması askerî politikasının mâziye karıştığı anlaşılmalıdır. Son defa Türkiye, 1736-39 savaşında İran, sonra Almanya ve Rusya gibi üç büyük imparatorlukla tek başına yaptığı harbi kazanmıştır ve bu da sonuncusu olmuştur. 1770'ten itibaren yenilmeye başlamıştır... Binâenaleyh Sultan Mahmud ve Reşid Paşa, Avrupa devletlerinin durumlarını incelemişler, hiçbirinin yanına müttefik almadan savaşmadığını görmüşlerdir. Ancak kudretli müttefik edinilebilmek için gene kudretli bir orduyu elde bulundurmaya icap ettiğini de müşâhede etmişlerdir. Büyük Devletlerin çok hassas dengesi içinde bulunmak ve imparatorluğu ancak bu şekilde yaşatmak gerektiğine inanılmış, diğer imparatorlukların da hayatlarını ancak böyle devam ettirebildikleri görülmüştür. Bir Londra, bir Paris büyükelçiliğinin, hâriciye nâzırlığı kadar mühim olduğu anlaşılmalıdır. Reşid Paşa ve talebeleri

uzun yıllar bu Avrupa merkezlerinde bulunarak yetişmişler ve çok mâhirane şekilde büyük devletler dengesine girebilmişlerdir.

Reşid Paşa'nın ölümünden sonra Âlî-Fuad Paşalar ekibi, çok iyi uyuşan, birbirini hiç kıskanmayan bir çift olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nu, akıl almaz yetkilerle yönetmişlerdir. Biri sadrâzam olduğu zaman, diğeri hâriciye nezâretine geçmiştir. Pâdişâhı hükûmet hattâ devlet işlerine karıştırmamışlar, üstelik bu işi yazılı bir yetkileri olmaksızın, otoriteleri ve şahsiyetlerinin gücüyle becerebilmişlerdir. Ancak üstâdları Reşid Paşa'dan eksik bir tarafları vardır: Adam yetiştirmemişlerdir...

Âlî Paşa, 5 defa sadrâzam ve 8 defa hâriciye nâzırı olduktan sonra, 7 Eylül 1871'de öldü. Fuad Paşa iki buçuk yıl önce hayattan çekilmişti. 57 yaşını bitirmeden ölen Âlî Paşa'nın da politika sahnesinden çekilmesiyle, Türk siyâsî edebiyatında ve devlet hayatında zamanımıza kadar çok kullanılan "*kaht-ı ricâl*" tâbiri yayıldı. "*Kaht-ı ricâl*", "devlet adamı kıtlığı" demektir...

Âlî Paşa'dan sonra devlet hayatında istikrar bozuldu. Sadrâzamlar birbiri ardınca beceriksizlikler yapıp değiştirilmeye başlandı. Âlî Paşa'dan sonra Mahmud Nedim Paşa 10 ay, 24 gün, Midhat Paşa 2 ay, 10 gün, üçüncü defa Mütercim Rüşdü Paşa 3 ay, 27 gün, Ahmed Es'ad Paşa 1 ay, 28 gün, Şîrvânî-zâde Mehmed Rüşdü Paşa 9 ay, 29 gün, Hüseyin Avni Paşa 1 yıl, 2 ay, 10 gün, 2. defa Es'ad Paşa 4 ay, 1 gün, 2. defa Mahmud Nedim Paşa 8 ay, 16 gün sadrâzamlıkta kalabildi... Böylece 1871 yılından 1876'ya gelindi...

Sultan Aziz, Âlî-Fuad Paşalar devrinde hükûmet etmeyi düşünmezken, sadrâzamlarının eskileri derecesinde olmadığını, liyâkatsizliklerini, kudretsizliklerini, ihtiraslarını, yetersizliklerini müşâhede etti. Hükûmet işlerine karışmaya başladı. Mahmud Nedim Paşa, Tanzimat esaslarına aykırı olarak devlet adamlarını sürmeye, rüşvet almaya başladı.

Haleflerinin ekserisi de türlü şekillerde devletin anayasası mâhiyetinde bulunan Tanzimat'a aykırı hareket ettiler. Pâdişâh, devlet ve hükûmet işlerine müdâhalelerini artırdıkça artırır oldu. Haklı haksız, kendi aklının, bütün devlet adamlarından fazla olduğuna kanaat getirdi.

Devlet adamları içinde ikisi, fevkalâde ihtirasları ve iddiaları ile dikkati çekiyordu. Bunlardan biri sivil valilikten gelme vezîrlerden Midhat Paşa, diğeri ise müşîr (mareşal) Hüseyin Avni Paşa idi...

Hüseyin Avni Paşa

Hüseyin Avni Paşa, 1821 yılında Isparta'nın o zaman köy olan Gelendost karyesinde doğdu. Çok mütevâzı bir aileden geliyordu. Üstelik ailenin şöhreti iyi değildi. Babasının adı Eşekçi Ahmed idi. Bu Ahmed, Eğridir eşrâfından Hacımemişoğlu'nun uşağı idi. Bu sırada İkinci Mahmud, yeni açtığı Harbiye'de subay yetiştirmek için, Anadolu'da belli başlı eşrafın oğullarından birinin askerî öğrenim için İstanbul'a gönderilmesini emretti. Hacımemişoğlu, kendi oğlundan ayrılmak istemedi. Uşağının oğlu Hüseyin Avni'yi İstanbul'a yolladı.

Hüseyin Avni, Hacımemişoğlu tarafından Gelendost'ta köy okulundan sonra Eğridir Medresesi'nde okutulmuştu. 1836'da İstanbul'a geldiği zaman 15 yaşında idi. Çorlulu Ali Paşa Medresesi'nde müderris olan dayısının yanına sığındı. Medresede Kur'ân ve Arapça okudu. 1837 Temmuzunda nefer (er) olarak Harbiye'nin hazırlık sınıfına alındı. 8 ay sonra imtihanla onbaşı, 1839 Temmuzunda çavuş, sonra başçavuş oldu. 1842'de Mekteb-i Fünûn-i Harbiye-i Şâhâne'yi bitirerek 21 yaşında mülazım (teğmen) rütbesini aldı. O yıl mezunlarından 5 teğmen, Mekteb-i Erkân-ı Harbiye-i Şâhâne'ye, Harb Akademisi'ne ayrıldı, biri Hüseyin Avni Efendi idi. 1849'da erkân-ı harb kolağası (kurmay kıdemli yüzbaşı) rütbesiyle 28 yaşında Harb Akademisi'nden çıktı. Sınıfının üçüncüsü idi. Sınıf birincisi 1891'de ölen Müşîr Mahmud Mes'ud Paşa, ikinci de 1859'da ölen Müşîr Safvet Paşa'dır. Bu, Harb Akademilerinin ilk kurmay sınıfıdır. Daha önce Türkiye'de de, Avrupa'da da kurmaylık yoktu.

Hüseyin Avni Efendi, 1852 Haziranında binbaşı rütbesi ve "bey" unvanı ile Harbiye'ye taktik öğretmeni tayin edildi. 12 Haziran 1853'te yarbay rütbesiyle Şumnu'ya, sonra Sofya'ya gönderildi, az

sonra Vidin'deki tümenin kurmay başkanlığına getirildi. Rusya ile savaş (Kırım Harbi) başlamıştı. Ferik (sonradan müşîr) Ahmed Paşa'nın yanında Çatana Meydan Muharebesi'nde Rus Ordusu'nun yenilmesinde hizmet etti. Muharebede bir Rus güllesi, bindiği atın kellesini koparıp aldı. Kumandanı Mirliva Çerkes İsmail Paşa, kendisine bir at hediye etti. Modern Türk Ordusu'nun Ruslar'a karşı ilk zaferine katıldığı için bu başarı siciline işlendi ve çabuk yükselmesinin âmillerinden biri oldu. Osmanlı Devleti'nde askerî veyâ mülkî bir görevde yıl geçirerek değil, liyakat ve başarı veyâ teveccüh üzerine rütbe alınırdı. Aynı sınıf mezunu bir kurmay albayın yanında, aynı kıdemde müşîr rütbesine çıkanlara rastlanırdı. Yönetimi millî devletlere benzemeyen imparatorlukların ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş, faydası kadar zararı da olan bir sistemdi.

Çatana zaferi üzerine pâdişâh Sultan Mecid, Hüseyin Avni Bey'e altın kabzalı kılıç, albay rütbesi ve 5. rütbe olan Mecîdî Nişânı'nın yerine 4. rütbe nişan verdi. Sonra mirlivâ (general) olarak Kars'a, oradan Şumnu'ya gönderildi. Kırım Harbi bütün şiddetiyle devam ediyordu. 1855'te Sohunkale'deki (Gürcistan) kolordunun kurmay başkanı oldu. 3. rütbe Mecîdî Nişânı aldı. Savaş bitince Karadağ'a gönderildi. 1858'de Mekteb-i Harbiye kumandanı, sonra Mekâtib-i Askeriye (askerî okullar) kumandanı oldu. Tümen kumandanı olarak tekrar Karadağ'a gitti. 1862 Şubatında ferik (korgeneral), Ocak 1863'te Askerî Şûrâ reisi, Temmuz 1863'te müşîr (mareşal) rütbesiyle Birinci Ordu (İstanbul) Kumandanı, bir ara Serasker (millî savunma bakanı) vekili oldu. Birinci Ordu Kumandanı iken, 42 yaşındaki genç mareşalin bir hareketi, netice bakımından Türk imparatorluğunu acı maceralara sürükleyecek bir şekilde geliştirdi:

Avni Paşa, Fuad Paşa'nın himayesindeydi. Âlî Paşa, davranışından ve fizyonomisinden hoşlanmadığı için Avni Paşa'yı pek tutmuyordu. Ancak arkadaşı Fuad Paşa'nın adamı olduğunu bildiği için sesini çıkarmıyordu. Üstelik Avni Paşa, devrinin en iyi askerlerinden biri olarak tanınmıştı. Binâenaleyh Bâb-ı Âlî bürokrasisinin gelenekleri içine girebildiği takdirde, Seraskerliğe kadar çıkmasına hiçbir engel yoktu. Genç yaşına rağmen devletin en yüksek askerî rütbesi kendisinden esirgenmemişti.

Pâdişâhlar her Cuma günü, bir camiye namaza gi-derlerdi. Cami içinde dinî olan bu tören, cami dışında pâdişâhın saraya gidip gelişinde tamamen askerî bir gösteri halini alırdı. Dünyanın her tarafından gelen Müslümanlar, halifelerini görürler, Avrupalılar Türk birliklerini seyrederek, İstanbul mahşer gününe dönerdi.

“Cum’a Selâmlığı” denen bu mühim imparatorluk törenine, devlet adamları da katılırdı. İstanbul’daki Birinci Ordu Kumandanı’nın da katılması tabii idi... Böyle bir Cuma günü Avni Paşa da büyük üniforması ile nişânları ve müşîr apoletleriyle törene katılmıştı. Törene Hânedân’a mensup kadınlar da katılırlar, yalnız kadınların Cuma namazı kılması bahis mevzuu olmadığı için, kapalı saltanat arabalarının içinde avluda pâdişâhın camiden çıkmasını beklerlerdi. Böyle bir törende Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülaziz’in eşlerinden bir Kadın-Efendi’ye sözle sarkıntılık etti.

Böyle bir şey, Osmanlı tarihinde ne görülmüş, ne işitilmişti. Pâdişâh eşleri Türk imparatorluk düzeninde, kraliçe protokolündedir (fakat imparatoriçe protokolü uygulanmaz, tek imparatoriçe, hayatta bulunuyorsa pâdişâhın “Vâlîde Sultan” denen annesidir). Bir bakıma görülmemiş derecede ağır bir suçtu, bir bakıma da seviyeli bir külhanbeyine bile yakışmayacak bir hafiflikti ama garip olan, Avni Paşa’nın mizacını göstermesiydi. Pâdişâh kadınına böyle muamelede bulunabilen bir adamın, başkalarına neler yapabileceği, hattâ yapmakta bulunduğu düşünülebilir. Garabet Sultan Aziz’de de mevcuttur. Çünkü böyle bir adama, cezasını çektiğine kanaat getirdikten sonra, tekrar en yüksek devlet görevlerini emniyet edebilmiştir.

Olay duyulunca Hüseyin Avni Paşa, Birinci Ordu Kumandanlığından alındı. 14 ay hiçbir görev verilmedi, fakat maaşını aldı. Bu müddet sonunda Bosna-Hersek eyâlet valiliğine tayin edildi, fakat Girit’te Rumlar ayaklanınca, Bosna’ya gönderilmesinden vazgeçilerek Girit’e yollandı (7 Mart 1867). Bir ay sonra yerine Müşîr Ömer Paşa gönderildi. Hüseyin Avni Paşa’ya Yanya ve Tesalya tümenlerinin kumandanlığı verildi. 29 Kasım 1867’de Girit eyâlet valisi oldu. 9 Şubat 1869’da Serasker (savunma bakanı) olarak ilk defa imparatorluk kabinesine girdi. 48 yaşında idi...

Seraskerlik, Tanzimat Türkiyesi'nin en yüksek askerî görevi idi. Bugünkü genelkurmay başkanı ile millî savunma bakanının ve kara kuvvetleri kumandanının bütün yetkilerini bir arada taşıyordu. Şu fark ile ki; deniz kuvvetleri, yetkisi dışında bulunuyordu. Serasker, imparatorluk bakanlar kurulu protokolünde sadrâzam ve şeyhulislâm'dan sonraki sırada idi. Birkaç sivil serasker varsa da, hemen daima müşîr (mareşal) rütbesini taşıyan askerlerden seçilirdi. Deniz kuvvetleri için ayrı bir bakan vardı, bu bakana 1867'ye kadar "kapdân-ı deryâ" denirken, bu tarihte unvanı "bahriye nâzırı"na çevrilmişti. Rütbesi bahriye müşîri (büyük amiral) idi. Fakat birkaç sivilin veyâ kara mareşalinin de bu göreve getirildiği vakidir. İmparatorluk kabinesinin üçüncü asker üyesine "Tophâne-i Âmire Müşîri" denirdi, bu göreve de ekseriya bir mareşal getirilirdi. Kara ordusuna âit bütün askerî fabrikaların en büyük âmiri idi. "Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reîsi" denen generalin o dönemde büyük önemi yoktu. Seraskerin kurmay başkanı görevini yapardı, ordunun başı değildi. Bu görevin rütbesi umumiyetle ferik (korgeneral) idi. Askerî paşalık sadece üç rütbe idi: Mirlivâ, ferik ve müşîr. Mirlivâ, bugünkü tuğ ve tümgeneral rütbelerine karşılıktı. Ferik, korgeneral veyâ kor-or general idi (1901'de birinci ferik=orgeneral rütbesi ihdas edilerek feriklik iki dereceye ayrıldı), müşîr ise mareşal.

1870'de Hüseyin Avni Paşa'ya 1. rütbe Mecidî Nişânı verildi (en yüksek nişan değildir). 2 yıl, 7 ay seraskerlikte kaldı. Bu müddet içinde beğenmediği generalleri ya emekliye ayırdı, ya İstanbul'dan uzaklaştırdı. Emrinden çıkmayacak generalleri İstanbul'a tayin etti ve kendisine bağladı. Bu tayinleri, subayın politikaya karıştığını hayatında görmemiş olan Sadrâzam Âlî Paşa'ya askerî zaruretler olarak izah edip imzalatı. Böylesine bir ikbâl içinde iken, 8 Eylül 1871'de seraskerlikten azledilmekle kalmadı, rütbesi ve nişanları alınıp askerlikten tardedilerek Isparta'ya sürüldü. Tanzimat Türkiyesi'nde emsali az görülmüş bir cezadır.

Bu defaki suçu da gene ırz ve namus meselesine taalluk ediyordu. Harem-i Hümayûn'un "hazinedar" denen çok yüksek rütbeli câriyelerinden Arz-ı Niyâz Kalfa ve muhtemelen pâdişâh câriyelerinin-

den (hizmetçi kızlardan) bir veyâ ikisi ile münasebet kurduğu ortaya çıkmıştı. Pâdişâhın bu defaki tepkisi ve verdiği ceza sert oldu. On bir ay rütbesiz bir adam olarak Isparta'da oturması kararlaştırıldı. Isparta'ya kumarı sokanın Hüseyin Avni Paşa olduğunu Böcü-zâde Süleyman Sâmî Efendi, *Isparta Tarihi*'nde yazar...

Pâdişâh, ihtimal Avni Paşa'yı cezasını çekmiş saydı. Fakat paşa, pâdişâha sönmez bir kin beslemeye başladı. Üstelik böyle bir adam, 17 Kasım 1872'de Sadrâzam Mütercim Rüşdü Paşa tarafından Aydın eyâleti valiliğine getirildi. Merkezi İzmir olan, bütün Ege Bölgesi'ni içine alan, imparatorluğun en seçkin eyâletlerinden biri idi. 25 Ocak 1873'te aynı sadrâzam tarafından bahriye nâzırı olarak kabineye alındı. Müşîr rütbesi ve nişânları iade edildi. Üç hafta sonra 15 Şubat'ta ikinci defa serasker oldu. Ertesi yıl, 13 Şubat 1874'te, seraskerlik de uhdesinde kalmak üzere sadrâzamlığa getirildi.

Yerine geldiği sadrâzam, Şîrvânî-zâde Rüşdü Paşa'yı Hicaz Valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırdı. Bununla da kalmadı, 23 Eylül 1874'te Şîrvânî-zâde'yi Tâif'te zehirleterek öldürttü. Şîrvânî-zâde, 45 yaşında, Tanzimat'ın en değerli vezîrlerinden idi.

Evvelce Hüseyin Avni Paşa, iki vezîre, Midhat ve Şîrvânî-zâde Rüşdü Paşa'ya, pâdişâhı tahtundan indirmek fikrini ifşa etmişti. Şîrvânî-zâde, sadrâzam olunca, Avni Paşa'ya artık bu bahsi açmadı. Onun üzerine Avni Paşa, pâdişâh ile görüşerek, Şîrvânî-zâde'nin Veliâhd Murad Efendi'nin adamı olduğunu, onun emrinden çıkmadığını söyledi. Bu yalan üzerine pâdişâh, Şîrvânî-zâde'yi azledip, sadakatini arz eden Avni Paşa'yı sadârete getirdi. Ancak Avni Paşa; Şîrvânî-zâde'nin, vaktiyle kendisine pâdişâhın tahttan indirilmesi bahsinin açıldığını Sultan Aziz'e bildirmesi korkusu içinde idi. Midhat Paşa da telâşta idi. Bu korkusunu ortadan kaldırmak için Şîrvânî-zâde'yi zehirletti. Elde ettiği câriyeler vasıtasıyla pâdişâhı da zehirletmek istedi. Fakat câriyeler buna cesaret edemediler.

Hüseyin Avni Paşa sadârette tutunamadı. Büyük ölçüde yabancı firmalardan "komisyon" adıyla rüşvet aldığı pâdişâha duyuruldu. Asker olmasına rağmen Hersek'te çıkan ihtilâli küçük gördü, büyümesine göz yumup tedbir almadı. Tehlikeli hâle gelen maliye işle-

rinden hiç anlamıyordu. Kabalığı ve zulmü yüzünden halk kendisinden nefret etti. Tekrar Aydın (İzmir) eyâlet valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırılıp sadâretten ve seraskerlikten azledildi. Bir müddet sonra hasta olduğunu ileri sürdü. Tedavi için Avrupa'ya gitti. Hiçbir hastalığı yoktu. Sıhhat ve alkolden yanakları kıpkırmızı idi. Londra'da İngiliz nazırları ile Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi meselesini görüşmeye cesaret etti. O devrin Birleşik Amerikası olan İngiltere'nin onayını aldı. Avrupa'dan döndü. Türlü entrikalar, rüşvetler ve pâdişâhın inanılmaz gaflet eseri olarak üçüncü defa serasker oldu. Ordu seraskerin emrinde olduğu için, Avni Paşa maksadına yaklaşmıştı. Üstelik aynı kanaatte bulunan Midhat Paşa da adliye nâzırlığına getirildi.

Midhat Paşa

Midhat Paşa, Hüseyin Avni Paşa'dan bir buçuk yaş küçüktü. 1822 Kasımında İstanbul'da doğdu. Ailesi aslen Rusçukludur. Küçük bir kadı'nın oğludur. Ahmed Şefik Midhat, babası ile Rumeli'ni gezdi. İstanbul'da Arapça ve Farsça okudu. Fransızcaya 35 yaşından sonra çalışabildi ve kendi tâbiriyle "mümkün merteye" öğrenebildi. Bu bakımdan diğer Tanzimat devlet adamlarına nispetle kültürü çok geri idi. Hattâ gençliğinde Fransızca kitaplar tercüme eden Hüseyin Avni Paşa, Tanzimat'ın çok kültürlü devlet adamlarından sayılmamasına rağmen, Midhat Paşa'dan ileri idi. 18 yaşında kâtip yardımcısı olarak sadâret mektûbî (başbakanlık özel) kalemine girdi. İki yıl sonra Suriye Eyâleti (Şam) valisine kâtip olup iki buçuk yıl orada çalıştı. Aynı görevi iki yıl Konya, bir yıl Kastamonu valisinin yanında yaptı. 1850 Ocağında gene sadâret mektûbî kalemine döndü; kâtip, 1851 Ocağında "mütemâyiz" rütbesine yükselerek başkâtib oldu. Mütemâyiz albaya eşit mülkiye (sivil) rütbesi idi. Sadrâzamın emriyle, hakkında para yolsuzluğu ihbarında bulunulan Altıncı Ordu Kumandanı'nın yaptıklarını araştırmak için ordu merkezi Bağdat'a gitti. Müfettiş olarak 6 ay Bağdat'ta bulundu. Ordu kumandanının